



نام آوران حوزه علمیه اصفهان
چکیده مقالات همایش

نام آوران حوزه علمیه اصفهان

چکیده مقالات همایش

به اهتمام

دکتر عباس مقتدایی



پرونده مجلس خبرگان سیاست‌ها
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی



پژوهشگاه هنر و ارتباطات
دانشگاه تهران

نام آوران حوزه علمیه اصفهان

چکیده مقالات همایش

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

به اهتمام: دکتر عباس مقتدایی

صفحه آرا: حسین آذری

ویراستار: مریم گلبازگیر

نوبت چاپ: اول - اردیبهشت ۱۳۹۱

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپخانه: زیتون

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است؛

در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پانین تر از میدان ولی عصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
صندوق پستی ۶۴۷۴ - ۱۴۱۵۵ تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳، دورنگار: ۸۸۹۳۰۷۶ : Email nashr@ricac.ac.ir

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷.....	سخن ناشر.....
۹.....	مقدمه.....
	آشنایی با ابراهیم تقفی جایگاه علمی - اجتماعی و آثار وی
۱۱.....	/ مهدی باقری سیانی.....
	درآمدی بر زندگی ابو عبدالله معصومی
۱۳.....	/ طیبه پرتوی راد.....
	ابو عبدالله حمزه بن حسن اصفهانی متفکر بزرگ اصفهان در سده چهارم هجری
۱۴.....	/ علی اکبر جعفری.....
	صاحب بن عباد، سیاستمدار و دانشمند فرزانه
۱۶.....	/ محمد علی چلونگر.....
	عمادالدین طبری و نقش او در گسترش تشیع
۱۷.....	/ سید حسین حرّ.....
	صاحب بن عباد، معلم معارف ناب شیعه در اصفهان
۱۸.....	/ حسین حلبیان.....
	شرحی بر احوال احمد بن محمد ابن مسکویه
۱۹.....	/ اسدالله خاکی / سحر میرقباد خدارحمی.....
	ابی واضح یعقوبی، تاریخ‌نگار شیعه
۲۱.....	/ حسین درجانی / مریم کریمی.....

مبانی پدیدارشناسی عینی در شناخت‌شناسی ابن سینا

- ۲۲ / مهدی دهباشی.....
یعقوبی، تاریخ‌نگاری متقن در فرهنگ اسلامی و اهمیت اثر او در اخبار شیعه، به‌ویژه
شخصیت امام علی(ع)
- ۲۴ / محمدحسین ریاحی.....
بررسی تفسیر قرآن در آثار راغب اصفهانی از منظر زبان‌شناختی تخصصی
- ۲۵ / نصرالله شاملی / زهرا قاسم‌نژاد.....
بررسی جوانب مختلف تفسیر سعیدبن جبیر
- ۲۷ / نصرالله شاملی / زهرا قاسم‌نژاد.....
حافظ ابونعیم، شخصیت برجسته قرن چهارم در رشد و بالندگی اصفهان
- ۲۸ / علیرضا شورشینی.....
ابوالسعادات عبدالقاهر اصفهانی
- ۲۹ / حجت‌الاسلام علی صدرایی خویی.....
صائن‌الدین علی تُرکه بررسی شخصیت فرهنگی وی در نسبت با تحولات سیاسی و
فرهنگی دوران حاکمیت شاهرخ تیموری
- ۳۰ / ابوالحسن فیاض انوش.....
اندیشه سیاسی ابوعلی مسکویه
- ۳۲ / علی‌اکبر کجباف.....
درآمدی بر زندگی و آثار حسین‌بن محمد راغب اصفهانی
- ۳۴ / زهرا کریمی.....
شرحی بر زندگانی ابوعلی احمدبن محمدبن یعقوب مسکویه رازی
- ۳۶ / حسن مانیان.....
جستاری در شرح احوال و آثار ابومسلم محمدبن بحر اصفهانی
- ۳۸ / عباس مقتدایی.....
دوره‌های تدوین علم اخلاق فلسفی (بررسی دوره ششم با محوریت ابوعلی مسکویه)
- ۴۰ / جعفرتقی یار رنانی.....

سخن ناشر

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات در راستای اهداف و وظایف خود اقدام به برگزاری نشست‌هایی با موضوع‌های مختلف در حوزه فرهنگ، هنر و ارتباطات می‌نماید تا از این رهگذر فضای گفتگو و تبادل نظر میان نخبگان فرهنگی کشور، نقد و بررسی مسائل و مشکلات مبتلابه جامعه را فراهم سازد.

در همین زمینه با انتشار چکیده مقالات همایش بزرگداشت نام‌آوران حوزه علمیه اصفهان که به همت معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اصفهان، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، منطقه چهار دانشگاه آزاد اسلامی، مرکز مدیریت حوزه علمیه اصفهان و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی استان اصفهان برگزار می‌شود در این راستا گام برداشته است. لازم به یادآوری است که همایش بزرگداشت نام‌آوران حوزه علمیه اصفهان در سه دوره تاریخی، دوره اول از قرن اول تا ابتدای دوره صفویه، دوره دوم از ابتدای صفویه تا سال ۱۳۰۰ شمسی و دوره سوم دوران معاصر برنامه‌ریزی شده است که نخستین همایش آن مربوط به دوره تاریخی قرن اول هجری تا ابتدای دوره صفویه است و در خرداد ۱۳۹۱ در اصفهان برگزار می‌شود.

مقدمه

مروری بر نام اندیشمندان، عالمان و مشاهیری که در عرصه علوم دینی شهرت یافته‌اند گویای این واقعیت است که اصفهان در رشد و تکامل فرهنگ و تمدن ملل اسلامی جایگاه قابل توجهی دارد. در این میان اسامی متعددی را می‌توان فهرست نمود؛ از صحابی نزدیک پیامبر سلمان فارسی گرفته تا اندیشمندان شهیری نظیر ابوعلی سینا و چهره‌های سرشناسی نظیر ابراهیم ثقفی، صاحب‌بن عباد، عمادالدین طبری و دیگر فعالان فرهنگ اسلامی از این زمره‌اند. هر یک بخشی از دوران حیات خویش را در اصفهان گذرانده‌اند یا اینکه در اصفهان متولد شده‌اند و در سایر مناطق به کسب علم و گسترش مطالعات خویش اقدام نموده‌اند. برای احیای دوران شکوفایی تمدن اسلامی توضیح و تشریح خدمات، فضایل، تجربه‌ها و اقدامات عالمان و اندیشمندان حوزه علوم اسلامی ضرورتی است که باید به آن پرداخته شود. مجموعه حاضر تلاشی است در این راستا که هم از بعد تقویت جایگاه عالمان شیعه و هم از جهت شناخت دیدگاه‌های اندیشمندان اهل سنت مؤثر است تا با شناختی عمیق‌تر بتوانیم زمینه‌های رشد هرچه سریع‌تر علمی جامعه را پدید آوریم.

در این مجال از تلاش‌های مجدانه برادر فاضل و اندیشمند آقای محمدحسین ریاحی

و سایر کسانی که در تدوین مقالات اقدام نمودند قدردانی می‌کنیم و تلاش‌های خانم‌ها شیرین داروغه، بهاره عباسی، طیبه پرتوی‌راد، فاطمه‌السادات امیر شاه‌کرمی، لیلا سرتیپ‌زاده، زینب وکیلی و آقایان مهدی الله‌خواه و احسان مشکلاتی را شایسته سپاسگزاری می‌دانیم و از همه عزیزانی که ذکر نام آنان مقدور نشد نیز عذرخواهی می‌کنیم.

مطالب مطرح شده در چکیده و متن مقالات منعکس‌کننده دیدگاه‌های نویسندگان می‌باشد و از خوانندگان ارجمند تقاضا نمودیم دیدگاه‌های اصلاحی خود را به پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی اعلام نمایند تا به آگاهی نویسندگان گرامی رسانده شود.

دکتر عباس مقتدایی

اردیبهشت ۱۳۹۱

آشنایی با ابراهیم ثقفی جایگاه علمی - اجتماعی و آثار وی

مهدی باقری سیانی*

چکیده

درباره نقش عظیم ایرانیان در تمدن عظیم اسلامی، کتاب‌ها و مقالات متعددی نوشته شده است. بدون تردید جایگاه همه شهرها و روستاهای ایران در آفرینش این تمدن، یکسان و به یک اندازه نیست. یکی از شهرهایی که از آغازین روزهای طلوع خورشید نبی خاتم (ص) در سرزمین حجاز و سپس هجرت آن حضرت به یثرب، تاکنون شخصیت‌های مؤثر و نام‌آوری را پرورش داده یا در خود جای داده، اصفهان است. یکی از محدثان بزرگ شیعی که از وی با پسوند «الإصبهانی» نام برده می‌شود، «ابراهیم ثقفی» است.

درباره برخی شخصیت‌های بزرگی که در اصفهان رشد یافته یا این شهر را به عنوان وطن خویش برگزیده‌اند، کتاب‌هایی مستقل نوشته شده؛ مانند «صاحب‌بن عباد»؛ اما به برخی فقط در کتاب‌های ترجمه اشاره‌ای گذرا شده است. ابراهیم ثقفی اصفهانی از گروه دوم است. این شخصیت بزرگ شیعی که اهل کوفه است، برای بیان فضائل خاندان عصمت (ع) و نشر سخنان آن بزرگواران به اصفهان

*. محقق، مؤلف و پژوهشگر علوم اسلامی

هجرت می‌کند و در این شهر، ماندگار می‌شود. ابراهیم ثقفی در شمار عالمانی است که دارای آثار قلمی فراوان‌اند. این مقاله درصدد است تا با بهره‌گیری از روش تاریخی - تحلیلی و با تکیه بر منابع تاریخی و مطالب نقل شده از آثار ابراهیم ثقفی در دیگر کتاب‌های نگاشته شده پس از وی و نیز استفاده از کتاب *الغارات*، حیات علمی - اجتماعی این دانشمند بزرگ تاریخ شیعه و ایران اسلامی را تبیین کند.

واژگان کلیدی:

ابراهیم ثقفی، محدث، رجال شیعه، اصفهان، مؤلفان شیعه، حدیث، اهل‌البیت، تاریخ، شیعه

درآمدی بر زندگی ابو عبدالله معصومی

طیبه پرتوی راد*

در گستره تاریخ، انسان‌هایی زیسته‌اند که عاشقانه تن به سختی‌ها، مشکلات و مصائب بی‌شمار سپرده و قدم در راه علم و دانش و دین نهاده‌اند. عطش اینان برای رسیدن به حقیقت، وصف‌شدنی نیست و تلاششان را در این راه بیان نتوان کرد. یکی از این ستارگان کهکشان علم «ابو عبدالله محمد بن احمد المعصومی اصفهانی» از فقها و حکمای بزرگ اسلام است که در حکمت نظری و عملی بسیار کم‌نظیر و در فنون فضائل و فقه، استادی مسلم بوده است. وی از زیدگان اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری است که در فضل و کمال، کم‌نظیر و در حکمت نظری و عملی بی‌بدیل بوده است. معصومی یکی از شاگرد بنام ابن سینا، حکیم و فرزانه بلندآوازه ایرانی است که او را معمولاً «برترین شاگرد ابوعلی» دانسته‌اند. این مقاله سعی بر آن دارد، با استعانت از روش تاریخی و بررسی اسناد و مدارک، تصویری را از معصومی بازسازی کند و شناخت این عالم بزرگ را میسر سازد.

واژگان کلیدی:

ابو عبدالله معصومی، شاگرد بوعلی سینا، رساله عشق، ابوریحان

*. دانشجوی دکتری ادبیات دانشگاه اصفهان

ابوعبدالله حمزه بن حسن اصفهانی
متفکر بزرگ اصفهان در سدهٔ چهارم هجری

علی‌اکبر جعفری*

در بررسی تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در دوران اسلامی، توجه به نقش متفکران و عالمان، کاملاً ضروری است. این گروه با مجاهدت علمی خود و در شرایطی که مشکلات متعددی مانع تلاش آنها می‌شد، آثاری از خود بر جای گذاشتند که شاخص‌های اعتلای فرهنگی و تمدنی عصر خود محسوب می‌شد. آنان که به دلیل اوضاع خاص اجتماعی، فرهنگی و سیاسی حاکم بر زمان خود گاهی مجبور بودند، از شهر و دیار خود مهاجرت کنند، به زبان غیر مادری بنویسند، روزگار را در دربار و در خدمت سلاطین بگذرانند و رنج فراوانی تحمل کنند، همواره دغدغهٔ فرهنگ و هویت خود را داشته‌اند؛ دغدغه‌ای که آنها را وامی‌داشت تا از مسئولیت اصیل خود غافل نشوند. در میان این شخصیت‌ها، ابوعبدالله حمزه بن حسن اصفهانی یکی از مؤثرترین چهره‌ها بوده است.

حمزهٔ اصفهانی در طلیعهٔ دورانی از تاریخ ایران و اسلام زیسته که روزگار اعتلا و شکوه تمدن اسلامی بوده است. او که روزگار خود را در اصفهان گذاراند و فقط برای کسب علم و تحقیق و تفحص به بغداد، مرکز اول علمی جهان اسلام،

*. استادیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

مسافرت‌هایی داشت، نماینده آن دسته از عالمان و متفکران ایرانی و اصفهانی است که برای احیای فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی کوشیده‌اند. حمزه اصفهانی با تلاش علمی و به جای گذاشتن آثار عمیق عالمانه و با داشتن شیوه‌های علمی جدید و ابتکاری از دو نظر دیگر نیز درخور ستایش است؛ وی توجه ویژه‌ای به داشته‌ها و پیشینه فرهنگی ایرانی داشته، بدون آنکه پا را از مرز علم و اندیشه بیرون بگذارد و به فضای احساسی و قومی بکشانند؛ همچنین آزاداندیشی او به اعتقاداتش رنگ شیعی داده است؛ هرچند جو غالب جامعه آن روز، این‌گونه نبوده است؛ از این رو حمزه اصفهانی می‌تواند الگوی ارزشمندی برای نسل حاضر باشد. در این مقاله با بهره‌گیری از روش تاریخی و بررسی اسناد و مدارک ابعاد زندگی علمی و آثار حمزه اصفهانی و نیز نقش وی در اعتلای فرهنگی ایران اسلامی بررسی شده است.

واژگان کلیدی:

حمزه اصفهانی، فرهنگ و تمدن اسلامی، اصفهان، سده چهارم هجری، بغداد

صاحب بن عباد، سیاستمدار و دانشمند فرزانه

محمدعلی چلونگر*

«ابوالقاسم اسماعیل بن عباد» مشهور به «صاحب بن عباد» از دانشمندان خوشنام لغت‌نویس ایرانی و وزیران صاحب نام عصر «آل‌بویه» است که در سال (۳۲۶ ق.) در روستای «تکیه ناوه طالقان» زاده شد و در ری و بغداد تحصیل کرد. وی در سال ۳۷۴ یا ۳۷۵ هجری درگذشت. شخصیت صاحب بن عباد هم از نظر نقشی که در ارتقای فرهنگ اسلامی و توسعه علوم دینی داشت و هم به لحاظ موقعیتش در دوره تاریخی دیلمیان و تحکیم این حکومت و به دنبال آن ترویج تشیع، بسیار مهم است؛ به همین دلیل در این مقاله، پژوهشگر درصدد بوده تا با استفاده از اسناد و منابع تاریخی به بررسی ابعاد شخصیتی وی بپردازد.

واژگان کلیدی:

صاحب بن عباد، آل بویه، تشیع

*. دانشیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

عمادالدین طبری و نقش او در گسترش تشیع

سید حسین حر*

علمای شیعه در سخت‌ترین شرایط و فضای خفقان از سقیفه بنی ساعده گرفته تا عصر حاکمیت امویان و عباسیان و پس از آن، گاه در پرتو سیاست تقیه و گاه به صورت آشکار، پیوسته به دفاع از مذهب تشیع و ترویج آن پرداخته‌اند و در این راه انواع ناملازمات، سختی‌ها و شکنجه‌ها را تحمل و حتی گاه جان خود را تقدیم کرده‌اند. یکی از علمای بزرگ شیعی که در راه دین متحمل زحمات و محن بسیاری شد؛ «عمادالدین طبری» است. در این مقاله با استعانت از روش تحقیق تاریخی و تکیه بر منابع اصلی، درجه اول شخصیت «عمادالدین طبری»، همچنین موقعیت علمی و نقش وی در گسترش تشیع به‌ویژه در اصفهان بررسی شده است.

واژگان کلیدی:

تشیع، امام علی (ع)، اصفهان، عمادالدین طبری

*. استادیار گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمینی شهر

صاحب بن عباد، معلم معارف ناب شیعه در اصفهان

حسین حلبیان*

علمای تشیع و حوزه‌های علمیه همواره نقش مؤثری در هدایت خلق و جلوگیری از گمراهی‌ها، نشر افکار صحیح، اخلاق پاکیزه و گفتار نیک در جامعه اسلامی، بلکه همه جوامع داشته‌اند و با حفظ و پافشاری بر اندیشه‌های اصیل اسلامی و تمسک به قرآن و عترت در مقابل انحراف و بدعت ایستاده و کارنامه‌ای درخشان و درخور احترام از خود برجای گذاشته‌اند.

یکی از علمای مذهب حقه «امامیه» جناب «صاحب بن عباد» است که به حق افتخار شیعه و افتخار اصفهان بوده و نشانه آشکار حضور تفکر شیعی در صدها سال پیش در اصفهان است؛ به همین دلیل این مقاله در صدد بوده تا با استفاده از روش توصیفی و با بهره‌گیری از منابع علمی معتبر به بررسی شخصیت این عالم فرزانه بپردازد و جنبه‌هایی از ابعاد وجودی وی را برای اهل علم آشکار سازد.

واژگان کلیدی:

صاحب بن عباد، معارف شیعه، اصفهان

*. استاد سطوح عالی حوزه علمیه قم

شرحی بر احوال احمدبن محمدابن مسکویه

اسدالله خاکی^۱ / سحر میرقباد خدارحمی^۲

از تاریخ تولد احمدبن محمدابن مسکویه (برخی متون: ابوعلی) مورخ، فیلسوف، پزشک، کتابدارو، ادیب پرآوازه ایرانی، اطلاع دقیقی در دست نیست؛ اما چون در *تجارب‌الامم* به طول مصاحبت و کثرت مجالست خود با «ابومحمد مهلبی» وزیر «معزالدوله بویه‌ای» اشاره کرده و نیز در جای دیگر خود را در همان تاریخ، مصاحب وزیر می‌شمرد، شاید در حوالی سنه ۳۲۰ متولد شده باشد.

از دوران رشد ابوعلی اطلاع چندانی در دست نیست؛ چنان که خود می‌گوید، در جوانی به تشویق پدر به ادب و شعر روی آورده و به مطالعه *استطاله‌الفهم* جاحظ پرداخته که در آن از وجود *جاویدان خرد* «هوشنگ‌شاه» آگاه شده است. به گفته ابوحنیان، مسکویه در آغاز کار سخت در اندیشهٔ کیمیاگری بود و آن را نزد «ابوطیب کیمیایی رازی» می‌آموخت. وی شیفتهٔ کتاب‌های «محمدبن زکریای رازی» و «جابرین حیان» بود، به تاریخ نیز توجه داشت و تاریخ طبری را نزد «ابن کامل» که از مصاحبان «محمدبن جریر طبری» بود، فراگرفت. علوم اوایل (دانش یونان) را

۱. معاون امور دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد

۲. مسئول مرکز مشاوره دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد

هم نزد «ابن خَمَّار» آموخت. وی در این علوم به‌ویژه در منطق و پزشکی، دستی قوی داشت؛ چنان که او را «بقراط دوم» گفته‌اند. ابن مسکویه آثار بسیاری شامل کتاب و رساله در زمینه‌های مختلف نظیر تاریخ، اخلاق، فلسفه، کیمیا و داروشناسی دارد و قطعاتی نیز از اشعار عربی و وصایای او بر جای مانده است. بخشی از این آثار به چاپ رسیده و بخشی به صورت خطی موجود است، شماری از آثار وی نیز تاکنون یافت نشده است.

ابن مسکویه روزهای آخر عمر را در اصفهان گذراند و در سال ۴۲۱ ق. در آن شهر چشم از جهان فرو بست و همانجا نیز مدفون شد. در این مقاله سعی بر آن است که با استفاده از روش تاریخی و غور و خوض در اسناد مربوط به ابن مسکویه دورنمایی از زندگی وی ترسیم شود.

واژگان کلیدی:

ابن مسکویه، تاریخ، اخلاق، فلسفه، کیمیا

ابی‌واضح یعقوبی، تاریخ‌نگار شیعه

حسین درجانی^۱ / مریم کریمی^۲

«ابی‌واضح احمدبن ابی‌یعقوب اسحاق بن جعفر بن وهب بن واضح» (۲۹۲ ق.) نامی است که از یعقوبی در منابع شرح حال یاد شده است. ابی‌واضح یعقوبی از تاریخ‌نگاران برجسته دوره اول تاریخ‌نگاران اسلامی است که دارای تألیفات متعددی در حوزه‌های مختلف فکری، فلسفی و اندیشه‌ورزی است. یعقوبی در تاریخ‌نگاری، شیوه بدیع خود را به جای نهاد و با در نظر گرفتن اوضاع و احوال جهان اسلام و تاریخ شیعه از منظر او به شکلی برجسته نمایان شد. یعقوبی که بر اساس مستندات موجود، از شیعیان است، با ذکر احادیث و روایات از حضرت علی (ع) و دیگر امامان شیعه نقش به‌سزایی در شرح و بسط تاریخ شیعه داشته است؛ به همین دلیل این مقاله با استناد به دو تألیف ارزشمند تاریخ یعقوبی و البلدان و با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به بررسی آرا، آثار و افکار وی پرداخته است.

واژگان کلیدی:

ابی‌واضح یعقوبی، تاریخ یعقوبی، البلدان، تاریخ‌نگاری اسلامی، تشیع

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات اصفهان

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرضا

مبانی پدیدارشناسی عینی در شناخت‌شناسی ابن سینا

مهدی دهباشی*

هم‌پستگی، شناخت‌شناسی و هستی‌شناسی در اندیشه ابن سینا به گونه‌ای است که در آن موضوع علم و شناخت، بیرون از تجربه انسانی یا حتی در کنار آن بیان نمی‌شود، بلکه نظریه شناخت در فلسفه عام او که همان فلسفه مشایی با صبغه نوافلاطونی است، توجه ما را به این مسئله مهم و تأمل‌برانگیز معطوف می‌دارد که شناخت انسان در علم حصولی به پدیده‌ها (Phenomena) و داده‌های حسی (Sense data) و به زبان فلسفی او به اوصاف، اعراض و لوازم و اشیا محدود می‌شود و حقیقت و واقعیت اشیا (شیء فی نفسه) (Nomemon)، همچنان در بوتۀ ابهام و حجاب محدودیت ادراکی و حدود توانایی علمی ما، ناشناخته باقی می‌ماند. این پدیدارشناسی، روش‌شناسی صرف نیست، بلکه با هستی‌شناسی وی پیوند خورده است و به همین دلیل صبغه خاصی به خود گرفته و با پدیدارشناسی غربی تا حدودی متفاوت می‌نماید. تصور پدیدار، تقابل تصور وجود را به همراه دارد. فکر، پدیدار را در مقابل وجود قرار می‌دهد؛ یعنی آنچه در عالم اعیان است، به جز آن چیزی است که خود را در قلم پدیدارها می‌نماید.

*. استاد گروه فلسفه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

تقابل ذهن و عین در فلسفه اسلامی به عنوان دو امر وجودی مستقل، مسلم فرض شده است و نه ذهن بدل به خارج و نه خارج بدل به ذهن می‌شود؛ به همین دلیل وجود حقیقت و واقعیت اشیا، مورد انکار ابن‌سینا نیست، بلکه فقط حقیقت اشیا را از طریق علم حصولی ناشناختی تصور می‌کند و می‌گوید:

«ما فصل‌های مقوم هریک از اشیا را که بر حقیقت آنها دلالت دارند، نمی‌شناسیم، بلکه تنها می‌دانیم که آنها اموری هستند دارای خواص و اعراض. الانسان لا يعرف حقیقه الشیء البته.»

از طرفی از بعد حکمت مشرقی و عرفانی که به اصطلاح او فلسفه خواص است، نفس با پیوند با عالم ملکوت، مجرد محض می‌شود و نیازی به قوه خیالی یا قوه وهمی یا دیگر قوای نفسانی ندارد، بلکه از طریق عقل فعال بدون مقدمات به معنای حقیقی اشیا پی می‌برد؛ سپس آنچه را از عقل فعال دریافت کرده، به قوه خیال افاضه می‌کند و قوه خیال با تأثر از افاضات نفس به تفصیل و ترکیب معانی در قالب عبارات می‌پردازد.

پایان‌بخش سیر و سلوک عقل فلسفی، وصول به عقل فعال و شروع سیر و سلوک عقل نبوی از عقل فعال تا بی‌نهایت یعنی تا مقام ربوبیت است.

واژگان کلیدی:

ابن‌سینا، پدیدارشناسی عینی، شناخت‌شناسی

یعقوبی، تاریخ‌نگاری متقن در فرهنگ اسلامی و اهمیت اثر او در اخبار شیعه، به‌ویژه شخصیت امام علی (ع)

محمدحسین ریاحی*

یکی از عوامل مشکل‌ساز در تبیین تاریخ اسلام، به‌ویژه زندگانی رسول خدا(ص) و اصحاب راستین، اولیا و پرچم‌داران حقیقی این دین مبین، وجود برخی محدثان و مورخانی است که با وابستگی خود به دستگاه خلفای جور و ارتزاق از منابع وابسته به آنان در نگارش صحیح و اصولی مسائل تاریخی و شکل اصلی آن غفلت ورزیده یا به بیراهه رفته‌اند و چنین کسانی کم نیستند؛ اما بین مورخان بزرگ اسلامی چهره‌های ممتاز و صدیقی از جمله یعقوبی وجود داشته‌اند. وی با بررسی دقیق آثار گذشتگان سعی کرده تا شیوه‌ای مناسب را برای ارائه اخبار و اطلاعات پیش گیرد. در این مقاله تلاش شده، با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای آثار یعقوبی، روش وی در ارائه اخبار مربوط به امام علی (ع) بررسی شود.

واژگان کلیدی:

یعقوبی، شیوه تاریخ‌نگاری، تشیع، امام علی (ع)

*. مدرس گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

بررسی تفسیر قرآن در آثار راغب اصفهانی از منظر زبان‌شناختی تخصصی

نصراالله شاملی^۱ / زهرا قاسم‌نژاد^۲

«راغب اصفهانی» پیش‌کسوت در تنظیم *مفردات القرآن* بود. وی اولین پژوهشگر تنظیم واژگان قرآنی به روش معنی‌شناختی است که با وجود نبود اصطلاحات و اسلوب‌های زبان‌شناسی جدید، به روش مفهوم و مصداق، اثر قرآنی خود را تنظیم کرده است. *مفردات القرآن* یگانه اثر قدیمی واژگان قرآنی در دنیای اسلام است که منطبق با اصول علمی معنی‌شناختی است؛ چراکه این لغت‌نامه تخصصی با هیچ‌یک از آثار لغوی و معاجم عربی تناسب ندارد و امروز با وجود پیشرفت بسیار در زمینه‌های زبان‌شناسی تخصصی قرآن و علوم قرآنی، هنوز کتابی از نظر ارزش علمی به پای این کتاب نمی‌رسد. فرهنگ *مفردات* راغب به دلیل توضیح ریشه همه مفردات قرآن و به کاربردن آیاتی که به عنوان شاهد به کار رفته، سخت مورد توجه محققان در طول تاریخ بوده است.

برای پیگیری واژگان معنی‌شناختی به جز *مفردات* راغب، اثر نفیس دیگری که راغب در زمینه اخلاق و ادب دارد، کتاب *الدریعة الی مکارم الشریعة* است. این کتاب

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه اصفهان

۲. کارشناس ارشد زبان و ادبیات عرب، دانشگاه اصفهان

که با تصحیح استاد محقق علوم عربی، دکتر «میرلوحی» به طبع رسیده، دست‌کم از نظر اخلاقی منحصر به فرد و از نظر زبان‌شناختی مؤید همان روشی است که در مفردات راغب به چشم می‌خورد.

در کتاب *المحاضرات* نیز راغب سعی کرده (در بخش‌های اخلاقی) همان روش *الذریعة* و مفردات را دنبال کند؛ با این تفاوت که در *المحاضرات* فقط به بیان مصادیق اخلاقی (نه مفاهیم آنها) از اقوال دیگران بسنده کرده است. در این نوشتار، نگارندگان با مطالعه و بررسی سه اثر راغب یعنی مفردات و *الذریعة* و *المحاضرات* با استفاده از روش تحلیل محتوا، روش وی را در این سه اثر مورد بررسی و پژوهش قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که راغب در تفسیر آیات قرآن کریم به زبان‌شناسی تخصصی - که امروز رشته علمی مستقل شده است - توجه داشته و آیات را از این منظر بررسی کرده است. به منظور تبیین این موضوع، واژه «هدایت» از دیدگاه راغب بررسی شده تا مخاطب با روش تفسیری راغب بهتر آشنا شود.

واژگان کلیدی:

راغب اصفهانی، زبان‌شناختی، معنی‌شناختی، مفردات القرآن، محاضرات الادباء،

الذریعة الی مکارم الشریعة

بررسی جوانب مختلف تفسیر سعیدبن جبیر

نصرالله شاملی^۱ / زهرا قاسم‌نژاد^۲

«سعید بن جبیر» از شاگردان «عبدالله بن عباس» بود و علم حدیث و تفسیر و قرائت را نزد او تکمیل کرد. وی از ارادتمندان به امام سجاد (ع) بود که حجاج به همین علت وی را به‌طور فجیعی به شهادت رساند. با اینکه سعیدبن جبیر در علوم مختلفی تبحر داشت؛ اما شهرت وی در علم تفسیر بیش از دیگر علوم است؛ به‌گونه‌ای که او را در این علم می‌توان سرآمد تابعین دانست. در زمان سعید هنوز مسائل کلامی - فلسفی وارد تفسیر نشده؛ بنابراین می‌بینیم تفسیر سعید بن جبیر تا آن مقدار که به دست ما رسیده، تفسیری بسیط و آسان از آیات قرآن است که می‌توان روش تفسیری وی را یک روش اجتهادی - روایی دانست. در این نوشتار با استفاده از روش تحلیل محتوا به بیان روش تفسیری سعیدبن جبیر پرداخته و جوانب و ابعاد مختلف تفسیر وی با ذکر نمونه‌هایی از تفسیر او بیان شده است. وجوه تفسیری وی شامل شناخت لغوی، توجه به سیاق آیات، اسباب النزول، قرائات، توجه به روایات ائمه (ع) و بیان مصداق است.

واژگان کلیدی:

اجتهادی، تفسیر، روایی، سعیدبن جبیر، قرآن

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب دانشکده زبان‌های خارجی دانشگاه اصفهان

۲. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان

حافظ ابونعیم، شخصیت برجستهٔ قرن چهارم در رشد و بالندگی اصفهان

علیرضا شورشینی*

«شیخ الامام الحافظ ابونعیم احمد بن عبدالله بن احمد بن اسحاق الاصفهانی» معروف به «حافظ ابونعیم» یکی از نام‌آورانی است که در اصفهان با خلق و ابداع آثار علمی و هنری مایهٔ پیشرفت و مباحثات این شهر در قرن چهارم شد؛ به همین دلیل، این مقاله با بهره‌گیری از اسناد و منابع علمی به بررسی ابعاد مختلف زندگی این شخصیت علمی تاریخی اصفهان پرداخته است.

واژگان کلیدی:

حافظ ابونعیم، حوزهٔ علمیه، اصفهان، قرن چهارم

* پژوهشگر، کارشناس ارشد رشته تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد

ابوالسعادات عبدالقاهر اصفهانی

حجت‌الاسلام علی صدرایی خوبی*

تشیع اصفهان در سده هفتم و هشتم هجری با توجه به درگیری‌های مذهبی بین دو گروه حنفی و شافعی آن‌چنان که باید کاوش نشده است. یکی از شخصیت‌های مشهور شیعی در این دوره «عبدالقاهر شفروه اصفهانی» است. او استاد سه شخصیت مهم شیعه «خواجه نصیرالدین طوسی»، «کمال‌الدین ابن میثم بحرانی» و «رضی‌الدین بن طاووس حلی» است. خاندان وی در اصفهان معروف به خاندان «شفروه» از خاندان‌های شیعی بوده و آثار علمی درخور توجهی از خود به یادگار گذاشته‌اند. در این مقاله تلاش بر آن بوده که با استناد بر منابع کهن و آثار عبدالقاهر، احوال و شخصیت وی بررسی شود.

واژگان کلیدی:

عبدالقاهر اصفهانی، طوسی، بحرانی، حلی

*. محقق رشته تاریخ حوزه علمیه قم

صائن‌الدین علی تُرکه
بررسی شخصیت فرهنگی وی در نسبت با تحولات سیاسی و فرهنگی
دوران حاکمیت شاهرخ تیموری

ابوالحسن فیاض انوش*

یکی از شخصیت‌هایی که در دوران سلطنت شاهرخ تیموری (۸۵۰ - ۸۱۱ ق.) مظنون به فعالیت‌ها و اندیشه‌های ناهم‌ساز با مشی فکری - مذهبی حکومت شاهرخ شد، «شیخ صائن‌الدین علی بن محمد ترکه خجندی اصفهانی» (زندگانی: ۸۳۵ - ۷۷۰ ق.) است. این مقاله درصدد بوده، به این پرسش اصلی پاسخ دهد که «چرا صائن‌الدین ترکه همواره در مظان اتهام حاکمیت شاهرخ تیموری قرار داشته است؟» برای رسیدن به پاسخ این پرسش، پژوهشگر تلاش کرده، با بهره‌گیری از روش تحقیق تاریخی مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای، نخست تصویری از وضعیت عمومی تحولات فرهنگی خراسان ارائه کند (وضعیتی که در کوتاه‌ترین تعبیر می‌توان آن را «تسنن خراسانی» نامید) و در پی آن با ترسیم مراحل زندگانی صائن‌الدین، شخصیت فرهنگی او را در نسبت با تحولات سیاسی و فرهنگی آن دوران بررسی نماید. مهم‌ترین یافته این پژوهش این بوده که می‌توان چرایی مظنون‌بودن صائن‌الدین را از رهگذر واکاوی یک رویارویی تبیین کرد؛ رویارویی اندیشه‌های مردی که با مشی مصلحت‌جویانه، قصد گذشتن از حد و مرزهای تسنن خراسانی را داشت؛ با

*. استادیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

تلاش‌های حکومتی که در یک حرکت ارتجاعی به دنبال بهره‌مندی از ظرفیت‌های رو به پایان تسنن خراسانی بود.

واژگان کلیدی:

صائن‌الدین تُرکه، نقش‌بندیّه، تسنن خراسانی، شاهرخ تیموری

اندیشه سیاسی ابوعلی مسکویه

علی‌اکبر کجاف*

«احمدبن محمد بن یعقوب ابوعلی مسکویه رازی» از متفکران، فیلسوفان و تاریخ‌نگاران مسلمان ایرانی است. اندیشه سیاسی ابن‌مسکویه در عصر حکومت آل‌بویه (حکومتی که مظهر پیوند ایران و اسلام و نمود کاهش قدرت خلیفه بود و در اثر انتقال آن به امیرالامرای بویه‌ای شکل گرفت)، در مجالس و مکاتب دانشورانه امیرانی چون «عضدالدوله»، وزیرانی مانند «مهلبی» و «ابن عمید» و متفکرانی همچون «سجستانی»، «ابن خماز» و «ابوبکر احمدبن کامل» رشد کرد که باعث شد، وی یکی از شخصیت‌های برجسته علمی جهان اسلام به شمار آید و در مقام مشاورت و معاونت امرا و وزرای این خاندان شیعی مذهب فعالیت کند.

این مقاله درصدد بوده، به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

۱. اندیشه و شخصیت سیاسی ابن‌مسکویه تا چه حد از اوضاع سیاسی، فرهنگی زمان خود تأثیر پذیرفته بوده است؟
۲. سیاست در اندیشه مسکویه از چه جایگاهی برخوردار است؟
۳. دولت و حکومت در اخلاق مدنی ابن‌مسکویه دارای چه جایگاهی است؟

*. دانشیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

مهم‌ترین یافته‌های این مقاله عبارت‌اند از:

۱. مسکویه در اقسام سه‌گانه حکمت علمی، در زمینه اخلاق از دیگران ممتاز بوده است.
۲. اهمیت ابن‌مسکویه در اسلام به‌ویژه از آن نظر است که در اخلاق صاحب‌نظر بود.

واژگان کلیدی:

ابن‌مسکویه، اخلاق، سیاست، شریعت، دولت، حکومت

درآمدی بر زندگی و آثار حسین بن محمد راغب اصفهانی

زهرا کریمی*

«حسین بن محمد راغب اصفهانی»، ادیب، لغت‌شناس، شاعر، مفسر، محدث، متکلم، حکیم و فقیه شافعی / معتزلی. اهل اصفهان و ساکن بغداد بود. وی را همتا و قرین «امام محمد غزالی» می‌دانند. به گفته «کاتب چلبی»، غزالی کتاب *الذریعة* او را از خود جدا نمی‌کرد و آن را به دلیل نفاستش می‌ستود. بعضی علما به استناد اینکه او روایات بسیاری از اهل بیت (ع) نقل کرده و از امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب (ع) فقط با عبارت امیرالمؤمنین (ع) تعبیر می‌کند، او را شیعه خوانده‌اند؛ ولی «فخر رازی» در *تأسیس التقدیس* او را از ائمه اهل سنت می‌شمارد. صاحب *روضات الجنات* به نقل از *تاریخ اخبار البشر* سال وفات وی را ۵۶۵ ق. بیان کرده است.

به گمان «صفوان عدنان»، محقق مفردات، راغب در دروس لغت «ابومنصور جبان» شرکت داشته است. ابومنصور صاحب کتاب *لغوی الشامل*، هم‌عصر راغب و ساکن اصفهان بوده و یک طبقه قبل از راغب قرار می‌گیرد. از اوصاف وی چنین برمی‌آید که اهل وعظ، تدریس، تألیف، مناظره و صاحب حسن خُلق و خُلُق بوده است. در جوانی، عصر «صاحب بن عباد» وزیر مشهور را درک کرده؛ حال آنکه با او

* دانشجوی کارشناسی ارشد الهیات (علوم قرآن و حدیث) دانشگاه اصفهان

مصاحبتی نداشته؛ اما با وزیر بعدی، ابوالعباس ضبی (احمدبن ابراهیم) که جانشین صاحب‌بن عباد شده و دوستدار علم و علما بود، مجالست کرده و با او و علمای حاضر در مجلس وی، مباحث علمی داشته است. کتب *احتجاج القرآن*، *مفردات الفاظ القرآن*، *محاضرات الادباء*، *تفصیل النشأتین*، *الذریعة الی مکارم الشریعة*، *تفسیر القرآن* و *حل متشابهات القرآن* از جمله تألیفات راغب اصفهانی است. در این مقاله پژوهشگر بر آن است تا با بهره‌گیری از روش تاریخی به بررسی زندگانی و آثار این متفکر بزرگ بپردازد.

واژگان کلیدی:

راغب اصفهانی، لغت، المفردات

شرحی بر زندگانی ابوعلی احمدبن محمدبن یعقوب مسکویه رازی

حسن مانیان*

«احمدبن محمد یا ابوعلی بن مسکویه» از بزرگ‌ترین فلاسفه و اطبای اسلامی اوایل قرن پنجم هجری قمری و معاصر با ابوریحان بیرونی و شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا و نظایر ایشان بوده است. اضافه بر مهارت علمی و عملی در طب، وی در لغت، منطق، ادب و شعر، کتابت، ریاضیات و اقسام فلسفه استاد بوده و در این باره با ابوریحان و ابن سینا ارتباطات مستمر داشته است. ابوعلی بن مسکویه مدتی خازن (کتابدار) ابن‌العمید بود و در دربار «ملوک دیالمه»، ندیم مخصوص «عضدالدوله دیلمی» و محرم اسرار و خزانه‌بیت‌المال وی بود. وی از دو جنبه لقب خازن (خزانه‌دار) داشته؛ چراکه جدش یعقوب نیز خازن ری بوده است و در حکمت، ریاضیات، کلام، اخلاق، لغت، ادب و تاریخ هم ید طولایی داشته است.

تولد این مسکویه را به سال ۳۲۵ هجری می‌دانند. او ابتدا زرتشتی بوده و بعد اسلام آورده؛ همچنین وفاتش به سال ۴۲۱ هجری قمری بوده است. *آداب‌العرب و الفرس و الهند* از کتب اخلاقی است که در آداب و رسوم و اخلاق ملل عرب، هند و ایران به رشته تحریر در آورده است. کتاب *ادب‌الدنیا و الدین* و کتاب *انس‌النخواتر*

*. کارشناس ارشد فقه و اصول، حوزه علمیه اصفهان

که بر سیاق کشکول نوشته شده، کتاب *الطبخ الفوز الاصغر* در باب فلسفه، کتاب «احوال الحكماء المتقدمين»، کتاب *الانبياء السالفين و احوالهم*، کتاب *الاشربه و ما يتعلق بها من احكام الطبيه و كتاب تهذيب يا طهاره الاعراق* که در اخلاق و حکمت عملیه نگاشته شده، از جمله آثار این متفکر فاضل است. این مقاله اشاره‌ای هرچند اندک و ناچیز به شرح احوال، زندگانی و آثار مرحوم فیلسوف ابوعلی بن مسکویه است. مباحث طرح شده عبارت‌اند از: زندگانی، تصنیفات و تألیفات ابن مسکویه و کتاب *جاویدان خرد* که با استفاده از روش تاریخی و تحلیل محتوا بررسی شده است.

واژگان کلیدی:

احمد بن محمد، ابوعلی بن مسکویه، فلسفه، جاویدان خرد، ابن‌العمید، عضدالدوله

جستاری در شرح احوال و آثار ابومسلم محمدبن بحر اصفهانی

عباس مقتدایی*

«ابومسلم محمدبن بحر اصفهانی»، مفسر معتزلی مذهب و یکی از رجال علمی اصفهان است. وی در سال ۲۵۴ ق. متولد شده و در سال ۳۲۲ ق. چشم از جهان فرو بسته است. نام، آرا و عقاید این شخصیت بزرگوار علمی از قرن چهارم تاکنون در تفاسیر بزرگ و معروف شیعه و اهل سنت بیان شده است؛ با وجود این با گذشت ۱۱ قرن کامل از وضعیت زندگانی، استادان و شاگردان او اطلاعات دقیقی در دست نیست و حتی کسانی که با کتب تفسیر سروکار دارند و اسم او را بر زبان می‌برند، غالباً جز نامی از وی نمی‌شناسند.

او از اکابر علمی و سیاسی اصفهان در اواخر نیمه دوم قرن سوم و اوایل قرن چهارم اسلامی است که پیش از او مفسری در پایه و مرتبت او در این شهر نزیسته است. در سال ۲۵۴ ق. در محله «جروآن» اصفهان دیده به جهان گشود و پس از فراگیری دانش‌های زمان خود، دیری نگذشت که از رجال علمی و صاحب‌نظر در دانش تفسیر و کلام و ادبیات عرب شد؛ همچنین وی در برهه‌ای از عمر خویش عهده‌دار کار سیاسی و فرمان‌روایی بوده که این امر از نظر تاریخ‌نویسان پنهان

*. استادیار علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا

نمانده است. نویسنده نوشتار حاضر بر آن است که با استعانت از روش تاریخی - تحلیلی و بررسی اسناد و مدارک موجود درباره ابو مسلم محمد بن بحر اصفهانی، تبیینی بهتر و جامع تر از شرح حال، زندگی و شخصیت علمی این دانشمند بزرگ قرن چهارم هجری قمری به تصویر کشد.

واژگان کلیدی:

ابو مسلم محمد بن بحر اصفهانی، تفسیر، کلام

**دوره‌های تدوین علم اخلاق فلسفی
(بررسی دوره ششم با محوریت ابوعلی مسکویه)**

جعفر تقی یار رنانی*

مسکویه در تنظیم نظام اخلاقی خود از حوزه‌های مختلف فکری مانند افکار دینی برگرفته از آیات و روایات، نظریات حکمای ایران و یونان و نیز فیلسوفان دنیای اسلام قبل از خود بهره جسته تا جایی که نظام اخلاقی وی در کتاب *تهذیب الاخلاق* را می‌توان برآیند اخلاق فلسفی قرون گذشته دانست. وی را اولین فیلسوف اخلاقی می‌دانند که همت خود را صرف حکمت عملی به‌ویژه علم اخلاق کرده است. مسکویه به دلیل ابتکارات در سبک نوشتار و نظریات محتوایی، تأثیرهای فراوانی در حد «اسوه‌بودن» در زمینه اخلاق‌نویسی بر نویسندگان بعد از خود داشته است؛ بنابراین چنین می‌توان گفت که نوشته‌های اخلاقی او هم متأثر از گذشته و هم مؤثر بر آینده بوده است. نویسنده این مقاله در پی آن است که با استعانت از روش توصیفی - تحلیلی به بررسی زندگی، آثار، جایگاه علمی و نیز تبیین و تحلیل نظام اخلاقی ابوعلی مسکویه پردازد.

واژگان کلیدی:

اخلاق، مسکویه، دوره، اخلاق فلسفی، نظام

*. استادیار گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمینی شهر